

*Беззубов Дмитро Олександрович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного та
адміністративного права юридичного факультету
Інституту управління, технологій та права
Державного університету інфраструктури
та технологій,
м. Київ, Україна*

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ГОСПОДАРСЬКОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ СТАНОВЛЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Анотація: в статті подаються доктринальні положення поняття господарської правосуб'єктності. Визначаються елементи даної категорії та подаються погляди вчених на це поняття. Аналізуються норми господарського та цивільного права в розрізі поглядів на дане поняття. Показуються елементи права щодо реалізації правосуб'єктності в практиці діяльності суб'єктів господарювання.

Ключові слова: господарське право, суб'єкт, правосуб'єктність, цивільне право, компетенція.

Summary. *With the development in Ukraine, the fundamentals of a market economy are rethinking the many phenomena that existed during the planning and distribution economies of a bygone era. Undoubtedly, they also include the creation of economic entities and their associations, which acted as an intermediate link between the enterprises and the structural subdivisions of public authorities in certain branches of the national economy. In market economies, business associations emerge with the aim of combining organizational and property efforts of business entities to ensure (increase) the effectiveness of their activities. They are created as a result of acquisitions and contractual forms in order to expand the investment opportunities of legal entities that are members of an economic association, to simplify settlements between them, to diversify production.*

The most important principle in creating business associations is to achieve maximum production efficiency (reducing costs, increasing output, maximizing profits). In today's conditions in Ukraine, a large number of business organizations are being created in order to combine capital, resources, increase production efficiency, preserve the integrity of industrial complexes. Consolidation in all its forms is of great interest on the part of modern business entities, since the benefits of establishing business associations are obvious; this is, in particular, the combination of technical experience, production savings, efficiency in management.

World experience shows that the effective economic activity of small businesses is possible, provided that efforts are made and strong economic ties are established with larger businesses. In these conditions, the scientific substantiation of legal mechanisms of creation and functioning of business organizations (associations) in Ukraine becomes especially relevant. Their existence in modern conditions is caused by objective processes

of consolidation and concentration of production, which is happening in the economy of Ukraine.

As a general rule, the order of creation, activity, reorganization and liquidation of certain organizational forms of business entities is determined by the legislation of Ukraine (enterprises, associations of enterprises, ministries, etc.). In addition, the entrepreneur has the right to choose the legal form of his enterprise. This may be one of the statutory forms or may not even be provided (for example, borrowed from abroad). In this case, the entrepreneur is guided by the Law of Ukraine "On Entrepreneurship" and its charter [3].

The second feature of a business entity is that it has legally separated and secured property in the form of fixed assets, current assets and other values. In other words, the economic entity is independent in property and does not depend on its founders and participants in its decisions. The property of a business entity is separated and assigned to it in a legal form, the elements of which the business law has determined the constituent documents (founding agreement, charter, act of creation, regulation) of the entity, independent or consolidated (for business associations) balance, which reflects the property value of the entity as a whole, current and other bank accounts.

Ownership law and economic legislation on property management determine the legal title to which the property belongs to the subject. These may include ownership, full economic ownership (in particular for state-owned enterprises), operational management rights (for ministries, other state institutions and organizations on the state budget, for state-owned enterprises), lease rights (leases and other enterprises, formed on the basis of leased property).

Third, a purely legal feature of a business entity is its economic personality. A business entity has the opportunity, based on "the law, to acquire from it, those property and personal non-property rights, enter into obligations, act in judicial bodies. The legal personality of a business entity is doctrinally defined as economic competence, ie the totality subjects of economic law (except for divisions of organizations and citizens-entrepreneurs) are legal entities.

Keywords: business law, subject, legal personality, civil law, competence

Актуальність теми. З розвитком в Україні засад ринкової економіки переосмислюється надзвичайно багато явищ, що існували за часів планової та розподільчої економіки часів минулої епохи. Безперечно, до них належить і створення суб'єктів господарювання та їх об'єднань, які виконували роль проміжної ланки управління між підприємствами та структурними підрозділами органів державної влади з певних галузей народного господарства. В країнах з ринковою економікою господарські об'єднання виникають з метою об'єднання організаційних та майнових зусиль суб'єктів підприємництва для забезпечення (підвищення) ефективності їх діяльності. Вони створюються у результаті як поглинань, так і договірних форм з метою розширення інвестиційних можливостей юридичних осіб, які входять до господарського об'єднання, спрощення розрахунків між ними, диверсифікацій виробництва.

Найважливіший принцип при створенні господарських об'єднань - досягнення максимальної ефективності виробництва (зниження витрат, підвищення обсягів випуску продукції, максимізація прибутку). У сучасних умовах в Україні з

метою об'єднання капіталів, ресурсів, підвищення ефективності виробництв, збереження цілісності виробничих комплексів створюється велика кількість господарських організацій. Консолідація в будь-яких її формах викликає великий інтерес з боку сучасних суб'єктів господарювання, оскільки переваги створення господарських об'єднань є очевидними; це, зокрема, об'єднання технічного досвіду, економія у виробництві, ефективність у управлінні.

Світовий досвід свідчить, що ефективна господарська діяльність малих підприємств можлива за умови об'єднання зусиль і встановлення міцних економічних зв'язків з більш великими господарюючими суб'єктами. У цих умовах особливої актуальності набуває наукове обґрунтування юридичних механізмів створення і функціонування господарських організацій (об'єднань) в Україні. Їх існування в сучасних умовах породжене об'єктивними процесами консолідації і концентрації виробництва, що відбувається в економіці України.

Проте правове регулювання організації та діяльності різних видів суб'єктів господарювання в тому числі і їх об'єднань у різних сферах та галузях господарювання залишається не адекватним історичним та економічним умовам, в яких ці суб'єкти працюють. Не подолані суперечності в законодавстві про види господарських об'єднань, зокрема. На часі є проведення аналізу норми глави 12 розділу II Господарського кодексу України, які регулюють порядок створення та організації діяльності суб'єктів господарських відносин та їх об'єднань з тим, щоб використати результати дослідження для подальшого вдосконалення правового регулювання зазначеного інституту. Правовим проблемам, пов'язаним з визначенням правового становища суб'єктів господарювання та їх об'єднань, приділяли увагу вчені-правознавці різних часів. Цій тематиці присвячені роботи С. Братуся, А. Венедиктова, М. Коняєва, В. Лаптева, В. Мамутова, В. Мартем'янова, Г. Пронської, К. Флейшиць, Г. Шершеневича, В. Щербини, І.Бейцун, В. Лукач, О. Віник, Г. Знаменського, В. Беляневича, В. Андрейцева, та багато інших.

Мета наукової роботи полягає в дослідженні видів, прав і обов'язків суб'єктів підприємницької діяльності та характеристика правовідносин суб'єктів підприємницької діяльності та державних органів.

Об'єктом дослідження є сукупність суб'єктів господарських правовідносин та їх діяльність.

Виклад основного матеріалу. Поняття суб'єкта господарського права обґрунтоване теорією господарського права, яка виходить з того, що суб'єктами господарського права є учасники господарських відносин.

Згідно зі ст. 2 ГК учасниками відносин у сфері господарювання є:

- а) суб'єкти господарювання;
- б) споживачі;
- в) органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією;
- г) громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності.

Таким чином, усіх вищезазначених суб'єктів можна розглядати як суб'єктів господарського права.

Найбільшу і найважливішу для господарської діяльності групу суб'єктів господарського права складають суб'єкти господарювання. Тому саме їх правовому статусу приділяється головна увага у цій темі [21 с.67].

Частина 1 ст. 55 ГК визнає суб'єктами господарювання учасників господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. Наведене визначення дає підстави виділити наступні ознаки суб'єкта господарювання: по-перше, цей суб'єкт є учасником господарських відносин; по-друге, він безпосередньо здійснює господарську діяльність; по-третє, він наділений господарською компетенцією (сукупністю господарських прав і обов'язків), яку реалізує при здійсненні господарської діяльності, набуваючи при цьому нових прав і обов'язків [1].

Цю ознаку суб'єкта господарського права в літературі ще називають господарською правосуб'єктністю. Суб'єкт господарського права має засновану на законі можливість набувати від свого імені майнові та особисті немайнові права, вступати в зобов'язання, виступати у судових органах. Правосуб'єктність суб'єкта господарювання доктринально визначається як господарська компетенція, тобто сукупність встановлених законодавством і набутих у господарських правовідносинах прав і обов'язків;

- по-четверте, він має відокремлене від інших суб'єктів (у тому числі і від власника) майно;

- по-п'яте, він несе відповідальність за своїми зобов'язаннями у межах закріпленого за ним майна.

Суб'єктами господарювання згідно з ч. 2 ст. 55 ГК є:

1) господарські організації - юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до Господарського кодексу, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку;

2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

У теорії господарського права обґрунтована точка зору, що до суб'єктів господарювання відносяться також філії, представництва та інші відокремлені підрозділи господарських організацій (структурні одиниці), утворені ними для здійснення господарської діяльності.

Це положення було закріплене в ч. 2 ст. 55 ГК України, проте Законом України від 4 лютого 2005 р. структурні одиниці без належних для того підстав і наукового обґрунтування були виключені з числа суб'єктів господарювання [2 с.95-98]

Суб'єкти господарювання реалізують свою господарську компетенцію на основі права власності, права господарського відання та права оперативного управління відповідно до визначення цієї компетенції у ГК та інших законах.

Суб'єкти господарювання - господарські організації, які діють на основі права власності, права господарського відання чи оперативного управління, мають статус

юридичної особи, що визначається цивільним законодавством та Господарським кодексом.

Вони мають право відкривати свої філії, представництва, інші відокремлені підрозділи без створення юридичної особи.

Окремі громадяни, якщо вони здійснюють підприємництво без створення підприємства, також мають визнаватися суб'єктами господарського права, а не суб'єктами цивільного права, як вважалося раніше, хоч їхній правовий статус потребує детального дослідження [22 с.49].

Серед організацій - суб'єктів господарського права можна виділити:

а) організації, які у вигляді професійного промислу виробляють і реалізують для суспільних (не власних) потреб продукцію, виконують роботи, надають послуги;

б) організації - споживачі результатів господарської діяльності;

в) організації, що здійснюють професійну управлінську діяльність в економіці.

Суб'єкти господарського права діють або як власники основних засобів виробництва (наприклад, кооперативи, господарські товариства), або як господарюючі суб'єкти, засновані власниками (наприклад, державне підприємство, приватне підприємство, підприємство, засноване кооперативом). Управлінські організації - міністерства, відомства - визначені законом як уповноважені власником (власниками) органи (ст. 33 Закону України "Про власність", ст. 5 Закону України "Про підприємства в Україні") [3].

Суб'єкти господарського права мають ряд ознак правосуб'єктності, закріплених господарським законодавством.

По-перше, ці суб'єкти мають певну організаційно-правову форму, в якій здійснюється господарська або управлінська діяльність. Організаційно-правову форму можна визначити як передбачену або санкціоновану правом організаційну структуру, в якій діє суб'єкт господарського права. Це або одна з форм підприємства, або установа (наприклад, міністерство), або організація (наприклад, об'єднання громадян, яке є учасником господарських відносин).

За загальним правилом, порядок створення, діяльності, реорганізації та ліквідації окремих організаційних форм суб'єктів господарського права визначається законодавством України (підприємства, об'єднання підприємств, міністерства тощо). Крім того, підприємець має право вибору організаційно-правової форми свого підприємства. Це може бути одна з передбачених законом форм або навіть і не передбачена (наприклад, запозичена з-за кордону). У цьому разі підприємець керується Законом України "Про підприємництво" та своїм статутом [3].

Другою ознакою суб'єкта господарського права є те, що він має юридична відокремлене і закріплене за ним майно у формі основних фондів, оборотних коштів, інших цінностей. Тобто у майновому відношенні суб'єкт господарського права є самостійним і не залежить у своїх рішеннях від засновників і учасників. Майно суб'єкта господарського права відокремлюється і закріплюється за ним у правовій формі, елементами якої господарське право визначило установчі документи (установчий договір, статут, акт про створення, положення) суб'єкта,

самостійний або зведений (для господарських об'єднань) баланс, який відображає вартість майна суб'єкта в цілому, поточний та інші рахунки в банках.

Правом власності і господарським законодавством щодо управління майном визначається правовий титул, за яким майно належить суб'єктові. Це може бути право власності, право повного господарського відання (зокрема, щодо державних підприємств), право оперативного управління (щодо міністерств, інших державних установ і організацій, що перебувають на державному бюджеті, щодо казенних підприємств), право оренди (орендні та інші підприємства, утворені на базі орендованого майна).

Третьою, суто юридичною ознакою суб'єкта господарського права є його господарська правосуб'єктність. Суб'єкт господарського права має основу на законі можливість набувати від свого імені майнові та особисті немайнові права, вступати в зобов'язання, виступати у судових органах. Правосуб'єктність суб'єкта господарського права доктринально визначається як господарська компетенція, тобто сукупність встановлених законодавством і набутих у господарських правовідносинах прав та обов'язків. Суб'єкти господарського права (крім підрозділів організацій та громадян-підприємців) є юридичними особами.

Правосуб'єктність суб'єкта господарювання доктринально визначається як господарська компетенція, тобто сукупність встановлених законодавством і набутих у господарських правовідносинах прав і обов'язків [5, с. 95]. Це визначення знайшло закріплення і у статті 55 Господарського кодексу України, де зазначається, що суб'єктами господарювання є учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків). Це означає, що в межах загального права фізичних та юридичних осіб на здійснення господарської діяльності особа, визнана в установленому порядку суб'єктом господарської діяльності, безпосередньо здійснює права і несе обов'язки, обумовлені конкретними господарськими відносинами [5, с. 47].

Проте, на нашу думку, ототожнення понять «господарська правосуб'єктність» та «господарська компетенція» є спірним. Такі поняття треба розмежовувати, але при цьому не виключаючи їх тісного взаємозв'язку. Це досить взаємопов'язані категорії, які загалом і формують передумови участі особи в господарських правовідносинах [3, с. 95]. Господарська правосуб'єктність є ширшим поняттям і включає в себе господарську компетенцію як елемент.

Компетенція не може бути зведена до «здатності» і до «загальних можливостей», це щось більш конкретне, ніж загальні можливості; це сукупність визначених, уже наявних прав. Обсяг компетенції не може бути змінено з власної волі суб'єкта. Обсяг правоздатності менш конкретний, але також не безмежний. Якщо компетенція вказує, якими правами й обов'язками суб'єкт уже володіє через те, що належить до певної категорії учасників господарських відносин, то правоздатність показує, якими правами й обов'язками він може володіти понад це [3, с. 94].

Крім того, у правовій науці використовуються терміни «правоздатність та дієздатність», що вважаємо другими елементами господарської правосуб'єктності [4, с. 40]. Адже варто розмежовувати здатність мати право та здійснювати його (господарська правоздатність та дієздатність) від самого права (господарська

компетенція). Господарська компетенція як сукупність прав та обов'язків реалізується за допомогою господарської правоздатності та дієздатності, що означає можливість мати таку сукупність прав та обов'язків. Це охоплюється поняттям «господарська правосуб'єктність», без якої неможлива участь суб'єкта у господарських правовідносинах. Вона в свою чергу по-різному визначається у Цивільному кодексі (ЦК України) та Господарському кодексі України (ГК України).

Відповідно до ст. 91 ЦК України юридична особа здатна мати такі ж цивільні права та обов'язки (цивільну правоздатність), як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині [2]. Однак, їх поява має свої особливості (державна реєстрація, наявність установчих документів, у яких містяться відомості про найменування і місцезнаходження юридичної особи, про органи управління і контролю, їх компетенцію, мета, предмет, а саме вид господарської діяльності, на яке законодавство встановлює певні ліміти, передбачаючи ліцензування, квотування тощо) [1].

Положення Господарського кодексу України, на відміну від Цивільного кодексу, що закріплює універсальну правоздатність юридичної особи, передбачають спеціальну правоздатність – наявність у юридичної особи таких прав та обов'язків, які відповідають меті і завданням її діяльності [5].

Висновки. Господарська правосуб'єктність є необхідною та домінуючою ознакою правового статусу суб'єктів господарських відносин, яка в свою чергу містить такі елементи, як господарська компетенція, господарська правоздатність та дієздатність. Дані поняття не ототожнюються, а знаходяться у тісному взаємозв'язку. Відповідно господарська правосуб'єктність визначається як спеціальна правова властивість суб'єктів господарювання бути учасником господарських відносин, а саме здатність мати права та обов'язки і здійснювати їх для виконання своїх завдань та статутних цілей.

Література:

1. Назарчук О. В. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / – 2-ге вид., доповн. і перероб. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – С. 668.
2. Остапчук П. И. Курс советского гражданского права. II. Общая часть гражданского права / П. И. Остапчук . – М. : Издательство коммунистической академии, 1929. – С. 376.
3. Павловський В. А. Гражданское право : Общая часть : учебник / В. А. Белов. – М. : Центр ИнфоР, 2002. – С. 639.
4. Пирогов О. Поняття та правосуб'єктність юридичних осіб як суб'єктів підприємницької діяльності / О. Пирогов // Юридичний журнал. – 2006. – № 9. – С. 40-42.
5. Хозяйственное право : учебник / [под общ. ред. академіка В. К. Памутова]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 970 с.
5. Господарське право : практикум / В. С. Петров , Г. В. Пронська, О. М. Вінник та ін.; [за заг. ред. В. С. Щербини]. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 320 с.